

**LES MIGRACIONS A CATALUNYA
1900-2000**

Anna Cabré

38

LES MIGRACIONS A CATALUNYA, 1900-2000

Si féssim un esforç d'imaginació i suposéssim que en lloc de ser ara al novembre del 1989 fóssim al gener de 1901, i un prospectivista molt hàbil ens pogués predir allò que havia de passar a Catalunya en matèria demogràfica, i més particularment en matèria de migracions, crec que estaríem tots alarmats, per a no dir horroritzats. Si ens anunciessin allò que hauria d'ésser l'evolució demogràfica entre 1900 i 1990, crec que ens semblaria la pitjor de les catàstrofes. Ens anunciarien, efectivament, allò que avui dia anuncien, amb més o menys arguments i amb colors més o menys catastròfics, per al segle que ve i per a tot Europa: una fecunditat molt feble i un moviment immigratori de gran envergadura. Tot això, a Catalunya ja s'ha donat, en proporcions bastant extraordinàries; per tant, crec que l'exposició del cas català presenta un interès que va més enllà de la nostra especificitat.

Una de les particularitats de Catalunya és la d'haver estat una de les regions europees on la davallada històrica de la fecunditat es va produir en dates més antigues. Després de França, Catalunya va ser, juntament amb algunes regions hongareses, un dels pocs llocs on la fecunditat va començar a baixar als voltants del 1850, i no únicament a la zona urbana de Barcelona, sinó també a les àrees rurals.¹ Es una població que va començar a reduir la seva fecunditat quan l'esperança de vida no arribava als trenta anys, cosa que va donar lloc durant setanta o vuitanta anys a unes taxes netes de reproducció de l'ordre dels

0,8 filles per dona. Es podia esperar que una població amb aquestes característiques hagués anat disminuint o, com a mínim, perdent importància relativa. Això no ha estat així.

L'any 1900, la població de Catalunya representava poc més del 10% de la població espanyola; actualment en representa més del 16%. Si la comparació es fa ja no amb Espanya, sinó amb la població mundial, s'observa que l'any 1850 un de cada 731 humans era català; l'any 1950, cent anys més tard, la proporció havia minvat molt poc: un de cada 775 i el 1980 havia tornat a augmentar fins a un de cada 747. O sigui que amb una reproducció extremadament baixa Catalunya ha mantingut la seva "quota mundial" i fins i tot l'ha augmentat durant el període de l'explosió demogràfica del Tercer Món, fet que no s'ha donat a cap país a Europa i que a nivell de regions tampoc ha estat massa freqüent. L'explicació d'aquesta aparent incongruència és l'extraordinària amplada de la immigració.

S'ha de pensar que un país com l'Argentina, -que l'any 1860 tenia la mateixa població que Catalunya, i que avui dia té uns 30.000.000 d'habitants-, va rebre entre 1870 i 1970, 5.000.000 d'immigrants; i Catalunya, -que només té 6.000.000 d'habitants-, n'ha rebut 2.300.000. Pensem que el nord-oest italià (Ligúria, Piemont, Lombardia), que ha de tenir de l'ordre dels 15.000.000 d'habitants i que és conegut com una de les zones més immigratòries d'Europa, en el mateix període va rebre 1.900.000 migrants, és a dir, menys que Catalunya i per una població que inicialment era quatre cops més gran. Repassant una sèrie de països immigratoris: Estats Units, Austràlia... resulta difícil trobar un període que hagi rebut, en termes relatius, una massa immigratòria de la importància de la que va rebre Catalunya en els anys 60 d'aquest segle; onada immigratòria que, per altra banda, només culminava un procés fluctuant però ininterromput al llarg de tot el segle. Ens trobem, doncs, aquí, en un país que té una experiència llarga i intensa en matèria de recepció i d'integració d'immigrants. Això resulta interessant en un contexte europeu que, tret del cas de França, s'ha caracteritzat fins els anys cinquanta d'aquest segle per una clara

tendència emigratòria, cosa que explica moltes de les dificultats en assumir i tractar l'actual fenomen immigratori.

Anant al fons de la Història, s'observa que a Catalunya els moviments immigratoris no sols són d'aquest segle. Antigament hi van passar i hi varen deixar pobladors tota una sèrie de pobles: grecs, cartaginesos, romans, visigots, àrabs, gitans, jueus i n'oblido. Més recentment, està molt documentada, i donada a conèixer en particular pels estudis de Jordi Nadal, la importantíssima immigració de francesos, d'occitans, durant els segles XVI i XVII. Així, m'ha estat referit que en alguns municipis de Catalunya, -per exemple Igualada- hi ha constància de discussions sobre eventuais limitacions dels drets dels ciutadans d'origen francès, que s'estaven convertint en un grup molt nombrós per matrimoni amb igualadines, discussions que, com passa avui dia en altres llocs, mostren la preocupació dels igualadins que se sentien submergits pels francesos. Això passava a finals del segle XVI; els cognoms d'aquells Durand, i Martin, i Bertrand, s'han catalanitzat i ara formen part d'un dels substractes més antics de la població.

Als segles següents, la qüestió de la immigració està poc documentada, o potser caldria dir poc estudiada; no obstant, quan s'observa l'extraordinari creixement demogràfic de Catalunya entre 1720 i 1850, ens podem plantejar si aquest creixement, que representava una duplicació cada setanta anys, es podia mantenir únicament amb el creixement natural. Es un tema que els historiadors hauran d'ajudar-nos a resoldre. El que sí està documentat és el moviment immigratori que es dona a Catalunya a la segona meitat del segle passat. J. Arango us en pot parlar molt millor que jo perquè ell ho ha estudiat molt i bé. En aquesta època, malgrat un moviment important d'emigració cap a Amèrica, el saldo migratori sembla que només va ser negatiu per a la dècada dels anys 80; durant tota la resta del període entre el 1860 i el 1900, Catalunya manté un saldo migratori positiu gràcies a la immigració d'aragonesos, de valencians, i de balears. A partir del 1900, i aquí la cosa ja és més clara, la immigració a Catalunya ha estat una constant fins el 1980. En resum, tota la

història estadística de Catalunya des del 1860 fins ara fa palesa un moviment constant d'immigració amb dues úniques excepcions: la dècada dels 80 del segle passat i la dècada dels 80 d'aquest segle.

Els moviments migratoris des del 1900 han conegut dues grans onades: una durant els anys vint i l'altra durant el període 1950-1975. Aquesta segona onada va portar més de 1.500.000 i és la que explica allò que ja he assenyalat abans: que en el període de màxim creixement de la població del planeta, el creixement demogràfic català fos superior a la mitjana mundial.

Els saldos migratoris, estimats dècada per dècada entre 1900 i 1980, sumen a Catalunya 2.350.000 migrants nets, per a una població que l'any 1900 era de 2.000.000. I aquests 2.350.000 migrants nets corresponen, segons els meus càlculs, a uns 3.000.000 d'immigrants (en fluxe), vist que de catalans que se n'anaven n'hi ha hagut en tot moment i, molt particularment el 1939. Així, doncs, i per dir-ho en xifres rodones, una població que tenia 2.000.000 milions d'habitants a començament de segle n'ha absorbit 3.000.000 milions en vuitanta anys. Són xifres que parlen soles.

He tingut darrerament l'ocasió de calcular què hauria passat sense immigració i amb la mortalitat i la fecunditat que han estat històricament les de Catalunya. Després d'haver reconstruït aquestes lleis de mortalitat i de fecunditat puc dir que, en absència d'immigració, i contràriament a allò que en el passat havien sostingut autors com J.A. Vandellós, la població de Catalunya no hauria disminuït i tendit a desaparèixer, sinó que s'hauria mantingut, i fins i tot augmentat. Ara bé, aquest augment hauria estat sumament limitat: els 2.000.000 d'habitants de l'any 1900, s'haurien transformat, a hores d'ara, en una població inferior als 2.400.000 milions, en lloc dels 6.000.000 actuals; el pes dins d'Espanya fora d'un 6%, en lloc del 16% que representa en realitat.

Dels càlculs anteriors se'n dedueix que dels 6.000.000 milions d'habitants d'ara n'hi ha 3.600.000 o 3.700.000, un 60% llarg de la població, que són fruit directe o indirecte de la immigració. Tenint en compte que, a més, la immigració s'ha barrejat, s'ha fos amb la població local, vol dir que actualment aquells habitants de Catalunya tots els ascendents dels quals eren a Catalunya el 1900 deuen ser amb prou feines un de cada quatre; o sigui que tres de cada quatre habitants actuals tenen avis, pares, mares, que han immigrat al segle XX o bé són migrants ells mateixos. O sigui, que el català mig actual és molt més recent pel que fa les arrels que l'argentí mig. Això no sembla haver-se traduït, en canvi, en una desestructuració ni en una pèrdua d'identitat de la societat catalana, ans al contrari: malgrat l'heterogeneïtat dels orígens dels habitants, Catalunya dóna la imatge d'una societat fortament cohesionada, amb unes característiques distintives inconfusibles. La immigració ha estat doncs integrada. Com i de quina manera s'ha produït aquesta integració és un tema molt interessant que no puc, però, tractar aquí i que potser tampoc és la meua especialitat. Em limitaré, respecte d'això, a citar les paraules de Francesc Candel, que ho resumeixen molt bé:

"Catalunya sempre ha estat un poble que ha absorbit corrents migratoris. De la Península, el que més. Es curiós que, a desgrat d'això, conservi una idiosincràsia tan incòlume. I és que a molts altres pobles, s'hi pot anar i quedar-se una mica al marge, en amistosa observació, de colzes a la barrera. A Catalunya no, o gairebé no. A Catalunya no hi ha més remei que saltar a l'arena, i com allò de Hamlet, ésser o no ésser. No s'hi val a limitar-se a simpatitzar."¹

Heus ací el passat, resumit en les grans línies. Que pot passar d'aquí en endavant i fins el canvi de segle (que es límit que m'han marcat els organitzadors)? Contestar aquesta pregunta exigeix observar amb especial atenció l'evolució de l'última

¹ Els altres catalans, p.41. Barcelona, Edicions 62. (1966)

dècada i tractar d'esbrinar, en primer lloc, per quines raons s'ha produït, durant aquest període, un canvi de tendència que ha conduït a un saldo migratori negatiu de l'ordre de les 100.000 persones. Tractant-se dels anys vuitanta, és inevitable pensar, abans de res, en la crisi econòmica i en els seus efectes. És un factor innegable però que, al meu parer, pot ocultar altres factors d'un abast temporal menys conjuntural, més lligats al procés històric de reproducció de la població catalana.

Com ja he dit, la demografia catalana es va caracteritzar, durant més de tres quarts de segle i fins ben entrats els anys 50, per una feble reproducció biològica i una immigració sempre important. Aquests dos elements haurien configurat el que jo he anomenat alguna vegada "el modern sistema català de reproducció", sistema que potser no és exclusiu nostre però que té un perfil molt definit, amb implicacions econòmiques, sociològiques i demogràfiques. Aquest sistema suposa limitar la reproducció biològica al simple manteniment de la població (cosa que permet, entre altres, evitar la disgregació patrimonial) i basar el creixement de la població activa en una contínua atracció d'immigrants, atracció que es fonamenta no tant en els avantatges immediats que se'ls ofereix com en la promesa implícita d'una integració i d'una promoció social que no és immediata però sí relativament automàtica, una mica per antiguitat. Aquest sistema necessita, però, uns certs equilibris entre població ja arrelada (no en dic població autòctona) i nova població. Tots aquests equilibris es van trencar els anys 60 quan l'allau immigratòria que va rebre Catalunya va ser menys generada per la pròpia situació del mercat de treball que per fenòmens exògens, com ara la crisi del món rural a Espanya i l'èxode general que en resultà. Aquesta enorme migració dels anys 60, rematada per la crisi econòmica que s'inicià els 70, ha trencat, o al menys ha frenat, el sistema de promoció social que era l'al·licient continuat de les migracions cap a Catalunya. Tot això, combinat amb la millora de l'atractiu d'altres zones d'Espanya, explicaria aquest canvi, aquesta inversió del saldo migratori explicable pel refredament de la tendència

immigratòria, per una banda, i per l'augment dels retorns als llocs d'origen, per l'altra.

Pronunciar-se sobre el futur és ara, doncs, molt difícil perquè ens trobem en una conjuntura ben particular, en la que no sabem fins a quin punt allò que hem viscut en els anys 80 és un parèntesi que es tancarà per continuar en una situació poc o molt similar a la d'abans (cosa per a la que hi ha molts mecanismes a favor), o si és l'inici d'una situació diferent, d'una etapa històrica sense immigració, emigratòria fins i tot. Per tant, crec que preveure les migracions, actualment, és l'element més incert i a la vegada més important en la previsió del volum i estructura de la població catalana del futur. En donaré una prova.

De la mateixa manera que he projectat quants catalans hi hauria si no hagués migrat ningú des del 1900, també he projectat cap al futur per veure quants catalans hi hauria l'any 2025, amb migracions nul·les i amb unes condicions molt similars a les actuals: tot i que jo crec que l'actual fecunditat, molt baixa (1,35 fills per dona), està destinada a augmentar, aquestes projeccions les he realitzat "congelant" la fecunditat al nivell actual i amb la hipòtesi d'una millora lleu de la mortalitat. Doncs bé, en absència de migracions, el nombre d'habitants, d'aquí al 2025, varia molt poc i és sempre superior als sis milions actuals. El que pot fer que les xifres divergeixin sensiblement d'aquesta magnitud és, en última instància, la decantació del moviment migratori cap el signe positiu o cap el negatiu.

Quina d'aquestes dues evolucions és més probable? Globalment, és difícil de dir. Analitzem, doncs, els diferents components dels moviments migratoris ara previsibles, sense oblidar que, de tota manera, el futur està farcit de fets imprevisibles, com bé ens ho mostren els fets que estem observant els darrers mesos a Alemanya.

Vegem, en primer lloc, les possibles sortides. Qui pot sortir de Catalunya? Jo crec que en sortirà força gent i, en

primer lloc, encara que no sàpiga en quines proporcions, en sortiran persones que arribin a edat de jubilació. La gran onada immigratòria dels anys 50 i 60 estava composta per persones molt joves en aquell moment, les quals encara no han arribat actualment a l'edat de jubilació; d'aquestes persones, que són d'Extremadura, d'Andalusia i d'altres llocs, moltes mantenen cases en els seus pobles, hi van a passar els estius, les arreglen i hi nodreixen projectes de retorn. Que aquests projectes es portin a la pràctica o no s'hi portin dependrà de moltes coses, però els projectes hi són, i segons com es materialitzin l'actual moviment de retorn continuarà o s'estruncarà. Pel que fa al retorn de les persones que retornen després de cobrar indemnitzacions per pèrdua de la feina, situació que ha estat freqüent durant els anys més forts de la crisi, penso que no ens hem d'obnubilar per la represa econòmica. Pot haver-hi represa econòmica, pot haver-hi una millora de l'ocupació i donar-se a la vegada un nombre important de jubilacions anticipades i acomiadaments negociats. Són ben coneguts els noms d'empreses multinacionals que, en fer-se càrrec de les empreses espanyoles que han adquirit, han reestructurat el personal, cosa que generalment vol dir llogar gent jove, amb contractes eventuais o en pràctiques, en formació, subvencionats etc..., alhora que negociaven la jubilació anticipada de treballadors grans. Aquest fenomen pot seguir durant força temps, mentre les arribades de joves a l'edat activa segueixin essent importants i es mantinguin els actuals sistemes de contractació, alimentant un fluxe de retorn als llocs d'origen.

No es pot perdre de vista, tampoc, que la situació de Catalunya dins d'Espanya no és avui dia la que era. Catalunya, que va fer el seu procés d'industrialització d'una forma precoç, oferia relativament moltes més possibilitats de promoció. Avui dia, afortunadament, moltes de les regions d'Espanya estan en condicions relativament comparables amb les de Catalunya i poden oferir bones possibilitats de promoció a la gent ben preparada. Per tant, no és estrany que un cert nombre de joves amb estudis, -no precisament els aturats, els marginalitzats, sinó els que estan en més bones condicions-, i en particular els

qui tenen lligams familiars amb d'altres zones, tard o d'hora marxïn cap a d'altres llocs. O sigui, que hi ha motius per pensar que es poden produir fluxes de sortida d'un tipus que fins ara no s'havia donat, excepte casos excepcionals.

Vegem en segon lloc els fluxes d'entrada, que són els que semblen centrar l'interès d'aquestes jornades. Doncs bé, de la mateixa manera que una sèrie de persones que estan a Catalunya i que són d'Andalusia o d'Extremadura se'n poden entornar cap al seu poble, una sèrie de catalans i, sobretot, d'altres espanyols que són a l'estranger i que hi són en les mateixes condicions d'edat i d'antiguitat que acabo de definir, pot ser que en el moment de la jubilació vinguin cap a aquí, coincidint amb els migrants europeus de la tercera edat (i també d'altres edats), als que ja es refereixen altres ponents, i que venen i vindran aquí a la recerca d'un clima assolellat, d'un baix cost de la vida, etc... Per altra banda, no sabem ben bé què pot passar amb l'Acta Unica, però sembla que una sèrie de professionals i treballadors dels països comunitaris podrien venir aquí cercant no sols qüestions de clima i espais professionals poc disputats, sinó també una menor fiscalitat; encara que es tracti d'un terreny molt incert, sembla que aquestes entrades puguin superar les sortides cap a Europa de treballadors residents a Catalunya, qualificats o no qualificats.

Finalment, vull tractar amb un major deteniment la qüestió de les migracions de mà d'obra no qualificada, que és aquella que, històricament, Catalunya ha absorbit en quantitats massives. Pel que fa a aquestes migracions de mà d'obra no gaire qualificada o a qui no es demana qualificació (perquè a vegades la feina no qualificada la fan persones que estan molt qualificades) el problema és saber si a la CEE n'hi ha de disponible, d'aquest tipus de mà d'obra, i si, en el cas de que n'hi hagi, saber si fóra propensa a venir a Catalunya, a Espanya, en lloc d'anar a d'altres països amb majors nivells salarials i amb els que tenen tradicionalment més llaços culturals i migratoris; aquesta reflexió, per exemple, pot aplicar-se a la mà d'obra portuguesa poc qualificada, que per altra banda representa un

volum molt reduït respecte de les necessitats de la C.E.E. El mateix es podria dir de la mà d'obra extracomunitària. En el cas del Marroc, per exemple, jo em demano si a igualtat de condicions, -que no hi és tampoc, la igualtat- els ciutadans del Marroc que volen emigrar, preferirien venir a Espanya, a Catalunya, que per exemple anar a França, com de fet ja fa molts anys que fan; o si els de Tunísia preferiran venir aquí en lloc d'anar a Itàlia, que està més aprop i amb qui tenen més llaços.

Tractant d'aportar, doncs, un punt de vista sensiblement distint del que és habitual, diré que no crec que s'hagi de produir una gran allau d'estrangers extracomunitaris; crec, més aviat, que amb un tipus d'economia com la catalana, allò que pot passar, i que de fet ja ha començat a passar, és que hi hagi penúries de mà d'obra sense qualificació en determinats sectors, com ha passat ja aquest estiu en l'agricultura amb les collites de fruita, com ja passa a d'altres països en determinats sectors: la construcció, la confecció, la mineria, el servei domèstic, etc. I, evidentment, aquestes penúries es resolen de dues formes: o amb aportació de mà d'obra estrangera o amb mecanització. La nostra economia sempre havia optat fins ara per l'atracció de mà d'obra exterior: evita inversions, és sovint menys cara, no precisa especialistes, és més flexible davant les fluctuacions de la demanda. Per altra banda, i com ja he dit, aquesta continuada atracció de forasters havia passat a formar part del funcionament regular de la població i de la societat catalanes.

Jo em temo que aquest "sistema català" encara que el volguéssim continuar no el podríem continuar, perquè ha sorgit un tema nou que són les fronteres. En el passat, Catalunya no es va poder oposar mai a la immigració degut a la seva manca de fronteres estatals, per la qual cosa parlar d'"opció" a favor d'una política de mà d'obra com ho he fet fa un moment és potser excessiu, car l'opció es va fer sola. Doncs bé, ara podem trobar-nos en la situació inversa, que Catalunya, per l'absència de competències, no pugui tampoc intervenir en el tema de la immigració estrangera, que serà la principal font de mà d'obra poc qualificada en el futur. I es repetiran situacions com les

d'aquest estiu: en el camp de Lleida hi havia fruita per collir, no hi havia prou mà d'obra local ni d'altres llocs d'Espanya, hi havia treballadors marroquins que volien treballar, i entremig hi havia la barrera legal, la Llei d'Estrangeria; llavors, hi havia també la Guardia Civil, que complia ordres del Govern Civil, que complia ordres del Govern espanyol, que diu que segueix instruccions de Brussel·les.

Aquesta nova situació representa un canvi radical respecte de la tradició, representa el pas d'una immigració massiva i incontrolada a una prohibició pràcticament total de la immigració. Això té implicacions que van molt enllà: aquesta societat havia funcionat com una mena d'Amèrica: el migrant hi entrava per l'esglaó més baix, però mai s'hi quedava; sempre arribaven nous migrants per ocupar-lo. Si d'ara en endavant no venen nous migrants, algú haurà de quedar-se estancat a l'últim esglaó. I això plantejarà problemes a nivell social, problemes de marginalització de determinats col·lectius, d'assenyalament d'unes persones predestinades a ocupar aquest esglaó amb caràcter definitiu i no amb caràcter temporal. Si la societat catalana es compartimenta, perd mobilitat, per permeabilitat, crec que pot canviar profundament i en un sentit que a mi em sembla negatiu.

Em sembla, doncs, que hauríem de fer un esforç per lluitar contra tendències xenòfobes que s'estan estenent perillosament i que no sols són criticables des d'un punt de vista humà, pel seu contingut insolidari i poc fratern, sinó també des del punt de vista dels nostres propis interessos, tant econòmics com de preservació de trets essencials de la nostra societat, com són l'obertura i la promoció social. Hauria de ser clar per tothom que el tancament del mercat de treball pot ser, a Catalunya, el primer pas cap al tancament de moltes altres coses.

Això ens porta molt directament a la qüestió, molt delicada, de les relacions home-territori. En sessions anteriors s'ha dit que per a un país és una desgràcia no aconseguir conservar tots els seus fills, que aquests emigrin; i també s'ha

dit, igualment, que és una desgràcia que una terra sigui poblada ("envaïda", s'ha dit) pels qui venen de fora. De tot això, si ho interpretem literalment, semblaria deduir-se que l'única cosa que no és una desgràcia és que tothom es passi tota la vida allà on ha nascut, que allà ho faci tot: viure, treballar, distreure's, ...; tot. O sigui, que hi hagi una correspondència biunívoca entre home i territori. Jo crec que això no sols és impossible i sempre ho ha estat, sinó que no és desitjable ni mai ho ha estat. Entre els Drets de l'Home s'hi troba el dret de circulació; i és que els humans aspirem, entre altres coses, a moure'ns, a cercar diferents coses en diferents llocs. Per això s'haurien de veure les migracions com un element del desenvolupament de les llibertats humanes, més que no pas propiciar un "cadascú a casa seva", "cada ovella al seu corral", que resultaria ràpidament bastant esterilitzant.

En aquest sentit, crec que convé reflexionar seriosament sobre la perspectiva d'una Comunitat Europea tancada sobre sí mateixa, per molt que es parli d'una lliure circulació que, limitada als simples treballadors comunitaris, pot mobilitzar, finalment, un nombre força reduït de persones.

En diverses ocasions, en el passat, els catalans han hagut d'emigrar. A Espanya, l'emigració ha estat un fet fins fa pocs anys. I trio aquest punt per acabar perquè n'és un que em toca personalment, perquè puc parlar de mi mateixa, que he estat emigrant durant disset anys a França. Jo he fet cues a la Prefectura el mes de gener a les set del matí per tal d'estar segura de que passaria aquell matí, entre unes barreres metàl·liques humiliants; i mentre els estrangers que no erem comunitaris fèiem cua, passant fred i vigilats per guàrdies armats, vèiem entrar els ciutadans comunitaris que es dirigien directament a un despatx amb moqueta on algú s'aixecava per a rebre'ls i on els feien seure. Aquesta és la meva experiència personal. Avui dia, a alguns dels meus col·legues, estrangers extracomunitaris, la policia els dóna permisos de residència caducats i els fa viure amb un ai al cor continuat; passen per coses ben pitjors de les que jo vaig passar mai. Per això penso

que els qui som de països com Itàlia o com Espanya, que tenim vivències emigratòries tan recents, hauríem de saber mirar una mica enrera i tractar d'evitar als altres allò pel que nosaltres hem passat. I dir-nos, com diu l'Antic Testament, "Estimaràs l'estranger, tu que fores estranger en terres d'Egipte"...